
SOĞUK SAVAŞ'IN EŞİĞİNDE
TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ
NATO
PEACE
STABILITY
PROSPERITY
DAHA GÜÇLÜ TÜRKİYE
DAHA GÜVENLİ BİR DÜNYA
The Truman Doctrine
"Support free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressures."
March 12, 1947
6. FİLO DEFOL
YAŞASIN BAĞIMSIZ TÜRKİYE
AMERİKAN EMPERYALİZMİNE HAYIR
HALKIN ÜZERİNE ATEŞ AÇILDI
KANLI PAZAR
TÜRKİYE SARSILDI
COLLECTIVE DEFENCE
FOR A STRONGER TOMORROW
Vahit Sunar

SOĞUK SAVAŞ'IN EŞİĞİNDE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ: USS MISSOURI'DEN 6. FİLO PROTESTOLARINA VE KANLI PAZAR'A (1946-1969) GİRİŞ: JEOPOLİTİK KIRILMA VE SOĞUK SAVAŞ'IN DOĞUŞU

İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) sona ermesi, küresel güç dengelerini kökten değiştirmiştir. Savaş boyunca izlediği "faal tarafsızlık" politikasıyla ülkeyi yıkımdan koruyan Türkiye Cumhuriyeti, savaş sonrası düzende kendisini ciddi bir jeopolitik yalnızlık ve güvenlik tehdidi karşısında bulmuştur.
Söz konusu tehdidin temel kaynağı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Türkiye'ye yönelik toprak (Kars ve Ardahan) ve boğazlarda üs taleplerini içeren nota ve diplomatik baskılarıdır (1945 Sovyet Notası).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revizyonu talebi ve Sovyet genişlemeciliği, Ankara'yı Batı bloğuna, özellikle de yükselen küresel güç olan Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yakınlaşmaya zorlamıştır. Bu tarihsel konjonktürde, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün 11 Kasım 1944'te Washington'da vefat etmesi, sıradan bir diplomatik kayıp olmaktan çıkarak uluslararası ilişkiler tarihine geçecek bir "zırhlı diplomasisi" (dreadnought diplomacy) aracına dönüştürülmüştür.

I. DİPLOMATİK BİR SEMBOL:
USS MISSOURI ZIRHLISININ İSTANBUL ZİYARETİ (5-9 NİSAN 1946)

1. Ziyaretin Siyasal ve Askeri Arka Planı
ABD Başkanı Harry S. Truman yönetimi, Sovyetlerin Doğu Avrupa, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki nüfuz arayışına karşı "çevreleme" (containment) politikasını henüz resmen ilan etmemişti (Truman Doktrini, 1947). Ancak Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan'a açık mesaj verilmesi gerekiyordu.

Büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşının Türkiye'ye nakli için alelade bir nakliye gemisi veya ticari hat yerine, ABD Deniz Kuvvetleri'nin en görkemli savaş gemisi olan USS Missouri (BB-63) seçilmiştir.

USS Missouri'nin Sembolik Değeri: Missouri, 2 Eylül 1945'te Tokyo Körfezi'nde Japonya'nın kayıtsız şartsız teslimiyet belgesinin imzalandığı güvertedir. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı'nın zafer sembolüdür.

Filo Yapısı: Missouri'ye, medyada ve popüler anlatılarda sıklıkla dile getirildiği gibi tek başına değil, Akdeniz Görev Gücü kapsamında USS Providence (CL-82) kruvazörü ve USS Power (DD-839) destroyeri eşlik etmiştir. Görev gücünün komutasında Amiral Henry Kent Hewitt bulunmaktaydı.

2. Türk Kamuoyunun ve Basının Tepkisi:
"Missouri Histerisi" 5 Nisan 1946 Cuma günü İstanbul Boğazı'na demirleyen filo, kentte ve ülke genelinde büyük bir coşku ve şölen havasıyla karşılanmıştır. Bu coşku, metinde iddia edildiği gibi yalnızca bir "yalaka basın" ya da "propaganda" faaliyeti olarak okunamaz; dönemin Türk kamuoyundaki fiziksel Sovyet işgali korkusunun yarattığı bir rahatlama ve güvenlik duygusu olarak analiz edilmelidir.

Basın ve Ağır Manşetler:
Cumhuriyet, Akşam, Tanin ve Vatan gibi dönemin önde gelen gazeteleri ziyareti manşetten vermiş; Cumhuriyet gazetesi İngilizce "Welcome" başlığıyla çıkarılmıştır.

Kentteki Hazırlıklar ve Jestler:
İstanbul Belediyesi, Amerikalı bahriyelilerin geçeceği güzergâhlarda asfalt ve temizlik çalışmaları yapmıştır. Taksim Meydanı'na dev boyutta bir Missouri maketi veya fotoğrafı yerleştirilmiştir.

Tekel (İnhisarlar İdaresi), özel olarak "Missouri" markalı sigara üretmiş; PTT hatıra pulları basmıştır. Sarayburnu ve Beşiktaş hattında döviz büroları açılmış, Amerikalı denizcilerin kent içi ulaşımını kolaylaştırmak için ücretsiz özel otobüs seferleri koyulmuştur. Kız Kulesi'ne ışıklandırmalar yapılmış, Bezmialem Valide Sultan Camii (Dolmabahçe Camii) minareleri arasına "HOŞ GELDİNİZ" (WELCOME) mahyası kurulmuştur.

3. Din ve Kent Kültürü Açısından "Welcome" Mahyası
Sivil ve askeri yetkililerin koordinasyonuyla asılan "Welcome" mahyası, Türk-İslam geleneğinde modern diplomatik bir nezaket jesti olarak kurgulanmıştır. Ancak bu durum sonraki yıllarda sağ ve sol siyasal söylemlerde farklı şekillerde araçsallaştırılmıştır.

Sol söylem bunu "Amerikan vesayetine girişin simgesi" olarak görürken; muhafazakâr söylem ise "Sovyet ateizmine karşı komünizmle mücadelede hür dünyanın yanında yer alma" mesajı olarak değerlendirmiştir.

4. "Amerikan Salatası" Miti ve Dilsel Dönüşüm
Metinde geçen "Rus Salatası"nın "Amerikan Salatası" olarak adlandırılması meselesi, Soğuk Savaş dönemi toplumsal psikolojisinin somut bir yansımasıdır.

Sovyet algısının yarattığı anti-komünist atmosfer sebebiyle, İstanbul'daki lokanta ve büfe işletmecileri (Beyoğlu'ndaki mekânlar dahil) müşterilerin Sovyet sempatizanı olarak algılanma korkusunu gidermek adına bu ismi tercih etmişlerdir. Bu isim değişikliği, sosyolojik literatürde ideolojik dilsel dönüşümün halk düzeyindeki aksidir.

II. SOĞUK SAVAŞ'TA POLİTİKA DEĞİŞİMİ VE TÜRKİYE'NİN BATI BÜNYESİNE ENTEGRASYONU (1947-1960)

1946'daki Missouri ziyareti, izleyen yıllardaki askeri ve ekonomik anlaşmaların habercisi olmuştur: Truman Doktrini (1947): ABD Kongresi'nin Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım kararı alması.

Marshall Planı (1948): Türkiye'nin Avrupa İktisadi İşbirliği bünyesinde ekonomik yardım alması.

Kore Savaşı (1950-1953): Türkiye'nin Kore'ye tugay göndermesi ve gösterilen askeri başarının ardından gelen diplomatik meşruiyet.

NATO Üyeliği (1952): Türkiye'nin resmen NATO üyesi olması ve Sovyet kanadına karşı İncirlik başta olmak üzere ortak askeri üslerin faaliyete geçmesi.

Demokrat Parti (DP) iktidarı (1950-1960) döneminde Türk-Amerikan ilişkileri "küçük Amerika olma" vizyonuyla pekiştirilmiş, ancak 1960'lara gelindiğinde küresel konjonktürde yaşanan değişmeler yeni bir dönemi başlatmıştır.

III. 1960'LAR: SOĞUK SAVAŞ'IN KIZIŞMASI, 6. FİLO PROTESTOLARI VE ANTİ-EMPERYALİST YÜKSELİŞ

1. Dönüm Noktaları:
Küba Füze Krizi (1962) ve Johnson Mektubu (1964) Türkiye'de 1940'ların sonundaki "Amerikan sempatisi", 1960'lı yıllarda yerini stratejik bir sorgulamaya bırakmıştır. Bu kırılmanın iki temel nedeni vardır: Küba Füze Krizi: ABD ile SSCB arasındaki pazarlıkta Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye danışılmadan sökülmesi, Türkiye'nin ABD politikalarında bir "piyon" olarak görüldüğü algısını doğurmuştur.

Johnson Mektubu: ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın, Türkiye'nin Kıbrıs'a muhtemel bir müdahalesini engellemek için Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği sert mektup.

Mektuptaki "Türkiye ABD silahlarını Kıbrıs'ta kullanamaz ve Sovyetler Türkiye'ye saldırırsa NATO Türkiye'yi korumayabilir" ifadesi, Türk kamuoyunda Soğuk Savaş bağımlılığını kökten sarsmıştır.

2. 6. Filo'nun Türkiye Ziyaretleri ve Öğrenci Hareketleri
Bu atmosferde, ABD Deniz Kuvvetleri'ne bağlı 6. Filo'nun (US Sixth Fleet) Akdeniz'deki varlığı ve Türk limanlarına (İzmir, İstanbul) yaptığı rutin ziyaretler, dönemin anti-emperyalist, sol ve devrimci gençlik örgütlerinin (FKF, DEV-GENÇ, TİP vb.) hedefi haline gelmiştir.

A. 15-18 Temmuz 1968 Ziyareti ve Dolmabahçe Olayları
15 Temmuz 1968 tarihinde ABD 6. Filosu İstanbul'a demirledi. Bu ziyaret, devrimci öğrenci grupları tarafından protesto edildi: Protestoların Seyri: İTÜ, İstanbul Üniversitesi ve diğer yükseköğretim kurumlarından öğrenciler gösteriler düzenledi. 17 Temmuz 1968 günü, Gümüşsuyu'ndan Dolmabahçe'ye inen öğrenci grupları, karaya çıkan Amerikalı denizcileri püskürterek bir kısmını Dolmabahçe'den denize döktü.

Kızlar Yürüyüşü: Üniversiteli bayan öğrenciler, Amerikan askerlerinin kenti bir "eğlence ve Fuhuş" alanı olarak görmesini protesto etmek için "Türkiye 6. Filo'nun Genelevi Değildir!" sloganıyla sokaklara döküldü.

B. İzmir Genelevi Miti ve Gerçekler
Metninizde geçen "İzmir Tepecik genelevi kadınlarının Amerikalıları taşlayarak kovduğu" ve "eylemlerin öncüsü olduğu" iddiası, popüler tarih anlatılarında ve bazı dönemsel edebiyat metinlerinde sıkça tekrarlanan bir şehir efsanesidir (tarihsel mit).

Tarihsel Hakikat: İzmir Tepecik Genelevi'ndeki kadınların organize bir biçimde Amerikalı askerleri kovaladığına veya anti-emperyalist protestoların fitilini ateşlediğine dair resmi bir polis raporu, dönemin İzmir gazeteleri (Yeni Asır, Ege Ekspres) veya hakemli akademik bir kaynak bulunmamaktadır.

Efsanenin Kaynağı: Ziyaretler sırasında zührevi hastalıkların önlenmesi amacıyla ABD askeri tabiplerinin ve yerel emniyetin genelevlerde denetimleri artırması; patronlar, çalışanlar ve sivil halk arasında münferit gerginliklere yol açmıştır. Ancak bu durum, literatürde "genelev kadınlarının antikapitalist/anti-emperyalist direniş başlatması" şeklinde romantize edilmiş ve efsaneleştirilmiştir.

IV. KANLI PAZAR (16 ŞUBAT 1969): TOPLUMSAL KUTUPLAŞMA VE SİYASAL ŞİDDET

1969 yılı Şubat ayında 6. Filo'nun İstanbul'u tekrar ziyareti, Türkiye tarihinin en karanlık sayfalarından birine sahne olmuştur.

1. Olayların Gelişimi İzinli Miting:

16 Şubat 1969 günü, 76 gençlik örgütü, sendika ve meslek kuruluşu Valilik izniyle "Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İkinci Kurtuluş Savaşı" adıyla bir miting düzenledi. Kitle, Beyazıt Meydanı'ndan yürüyüşe geçerek Taksim Meydanı'na doğru ilerledi.

Karşı Örgütlenme ve Kışkırtma: Gösteri öncesinde sağ, muhafazakâr ve mukaddesatçı basında (başta Bugün gazetesi ve Mehmet Şevket Eygi'nin yazıları olmak üzere) sol göstericilere karşı sert bir kampanya yürütüldü. Göstericiler "kızıl kâfirler", "komünistler" ve "din düşmanları" olarak hedef gösterildi.

Dolmabahçe'de Namaz ve Kıble Tartışması: Miting günü sabah saatlerinde, kendilerini "Komünizmle Mücadele Dernekleri" ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) çevresinde tanımlayan gruplar Dolma-

bahçe Camii çevresinde toplandı. Bu esnada Kabataş açıklarında demirli bulunan 6. Filo gemilerine doğru yönelerek namaz kılınması, sol siyasal hafızada "Amerikan gemilerini kıble yapmak" şeklinde sembolize edilmiştir.

2. Taksim Meydanı'ndaki Saldırı ve Bilanço

Göstericiler Taksim Meydanı'na girdiğinde, güvenlik güçlerinin barikatları açmasıyla bekleyen karşıt gruplar ellerinde sopalar, bıçaklar ve bombalarla yürüyüşçülere saldırdı.

Bilanço: Çıkan çatışmada Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan isimli iki genç işçi/öğrenci bıçaklanarak hayatını kaybetti, 200'den fazla kişi yaralandı.

Tarihsel Anlamı: "Kanlı Pazar", Soğuk Savaş konjonktüründe Türkiye'deki toplumsal ve ideolojik kutuplaşmanın (Sağ-Sol çatışması) sokak şiddetine ve devlet destekli paramiliter yapılara evrildiğini gösteren en somut ilk büyük katliam olarak tarihe geçmiştir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

1946 yılındaki USS Missouri ziyareti ile 1968-1969 6. Filo protestoları, Türkiye'nin 20. yüzyıl siyasal tarihinin iki farklı yüzünü temsil eder: 1946 (Missouri Ziyareti): İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidi karşısında varoluşsal bir güvenlik arayışındaki Türk devletinin ve halkının, ABD'yi bir "kurtarıcı" ve "müttefik" olarak coşkuyla karşıladığı pragmatik bir eşiktir.

1968-1969 (6. Filo ve Kanlı Pazar): ABD bağımlılığının getirdiği egemenlik kısıtlamalarını (Johnson Mektupi, üsler vb.) kavrayan anti-emperyalist gençliğin başkaldırısı ile Soğuk Savaş'ın anti-komünizm konseptinde örgütlenen muhafazakâr çevrelerin karşı karşıya geldiği, Türkiye'nin onlarca yıl sürecek toplumsal fay hatlarının derinleştiği kırılma noktasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Soğuk Savaş tarihi; saf bir "ihanet" veya saf bir "bağımlılık" parantezine sıkıştırılamayacak kadar karmaşık, küresel dengelerle ve iç siyasal dinamiklerle örülü bir tarihsel süreçtir.